

Landelijke Dag 2000

Op zaterdag 25 november 2000 organiseerden, Sovon Vogelonderzoek Nederland (Sovon), de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) en Vogelbescherming Nederland (VBN) de jaarlijkse Landelijke Dag in De Vereeniging te Nijmegen. Hieronder volgen de samenvattingen van de gehouden lezingen.

Atlasproject, stand van zaken, vooruitzichten

Jan Willem Vergeer (Sovon)

Nu het derde en laatste veldjaar van het Atlasproject voorbij is, begint het echt spannend te worden. "Is het helemaal gelukt?", "Zijn alle blokken geteld?" en natuurlijk "Wanneer komt die Atlas nou?" zijn veel gestelde vragen. Op deze vragen is tijdens de lezing een antwoord gegeven. Maar waar het natuurlijk vooral om ging: een blik op de voorlopige resultaten. Nu ruim 80 procent van de atlasblokken is geteld en ingeleverd en een flink deel daarvan (en van die duizenden aanvulkaarten, die gelukkig binnen blijven stromen) in de computer is gestopt, worden de kaarten steeds completer. Een blik is geworpen op een aantal overzichtskaarten en vervolgens werd ingezoomd op een aantal soortkaarten. Om de voorproef-gedachte compleet te maken, is van elk kaarttype dat straks in de Atlas zal staan, een voorbeeld getoond. Denk daarbij aan de kaarten met broedzekerheid, de veranderingen opzichte van 1973-77, schattingen en relatieve dichtheden. Tot slot volgde een oproep om die laatste formulieren die nog thuis liggen snel aan Sovon op te sturen.

De onmisbaarheid van vogelgegevens voor de aanwijzing van Speciale Beschermingszones onder de Vogelrichtlijn

Tom den Boer & Eduard Osieck (VBN)

Eind maart 2000 zijn in één klap 49 nieuwe gebieden aangewezen als speciale beschermingszone onder de Vogelrichtlijn. Een aantal andere gebieden (rivierengebied met name) is nog in procedure. Voor de bescherming van deze gebieden en voor de vogels die van deze gebieden afhankelijk zijn, is dat van grote betekenis. Heel veel taai na-

tuurbeschermingswerk is voorafgegaan aan deze aanwijzingen. Voorop staat echter dat deze aanwijzingen niet mogelijk waren geweest zonder de telgegevens van duizenden vogelwaarnemers in het veld. Uiteindelijk bleken de telgegevens van Sovon, gebaseerd op gegevens van al die waarnemers, doorslaggevend. De presentatie gaf enkele achtergronden over de Vogelrichtlijn, 'wat vooraf ging' en over 'wat nog komt'.

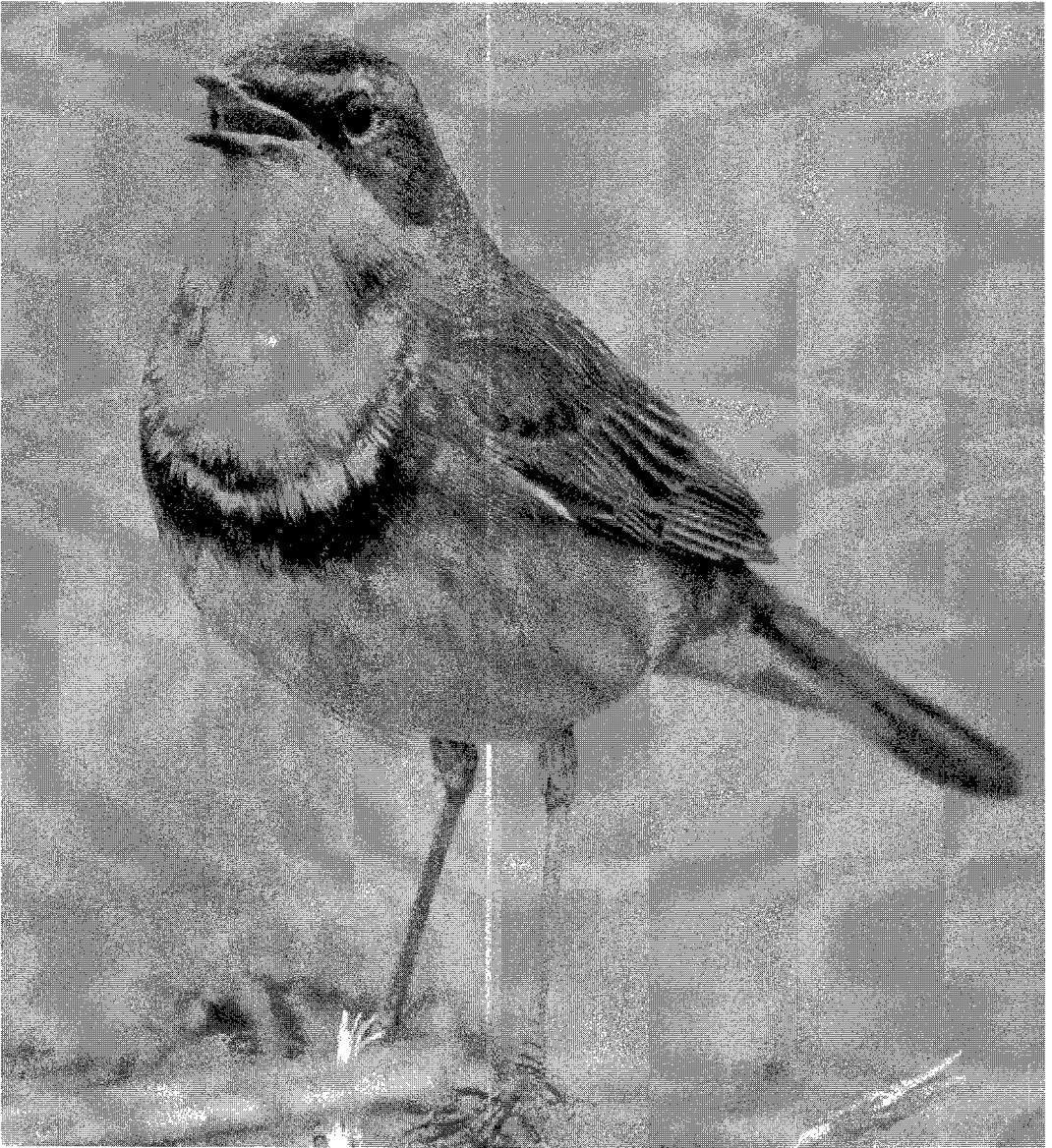
De watervogels van het Veluwemeer: duurzaam ecologisch herstel?

Ruurd Noordhuis (RIZA)

Door de combinatie van ontginning van de polder Oostelijk Flevoland en verslechtering van de waterkwaliteit (eutrofiëring) verdwenen rond 1970 de rijke voedselbronnen die in het topjaar 1965 nog 130 000 watervogels naar het Veluwemeer hadden gelokt. Het seizoensmaximum stortte in tot 3000. Door maatregelen ter verbetering van de waterkwaliteit - vooral de inzet van een defosfateringsinstallatie bij de waterzuivering van Harderwijk en het 'doorspoelen' van het meer met schoon polderwater, beide sinds 1979 - begon midden jaren tachtig herstel op te treden.

De watervogels reageerden het meest spectaculair op de terugkeer van de kranswieren rond 1990. Het kranswier breidde zich in de jaren daarna vanaf het meest ondiepe deel als een olievlek over het meer uit. Tegenwoordig is ongeveer tweederde van het meer met kranswier begroeid. Herbivore watervogels maken massaal van deze voedselbron gebruik en soorten als Knobbelswaan, Kleine Zwaan, Pijlstaart, Tafeleend en Meerkoet namen lineair toe met de hoeveelheid beschikbaar kranswier. Rond 1994 kwamen ook de Driehoeksmosselen terug, waarna ook Kuifeend en Brilduiker toenamen. Vogels uit de categorie die in het meer zelf foerageert, zijn tegenwoordig zelfs talrijker dan in de jaren zestig en bereiken tegenwoordig maxima van rond 60 000.

De toenemende druk op de natuur in het gebied (groei Harderwijk, steeds grotere recreatedruk, zandwinning) vraagt echter om een vinger aan de pols. Vogeltellingen zijn cruciaal: zes watervogelsoorten voldoen in het Veluwemeer inmiddels aan de Ramsar-norm, met de Kleine Zwaan en de Tafeleend als koplopers. De overschrijdingen van deze soorten en die van Pijlstaart en Meerkoet

Blauwborst (Hans Gebuis) *Bluethroat* *Luscinia svecica*

hebben gezorgd voor aanwijzing van het gebied in het kader van de Europese Vogelrichtlijn, waaraan de inrichtingsplannen van de beheerder nu moeten worden getoetst. Hiertoe is het noodzakelijk effecten van dergelijke ingrepen (verdiepingen, aanleg eilanden, verlegging vaargeul e.d.) te kunnen voorspellen. Door de watervogeltellingen te combineren met monitoringsgegevens van waterplanten en mosselen kunnen relaties worden bepaald tussen aantallen vogels en voedselbeschikbaarheid, waarmee dit soort voorspellingen mogelijk wordt.

Nocturnal bird migration between central Europe and the Sahara

Bruno Bruderer (Vogelwarte Sempach)

Migration research at the Swiss Ornithological Institute is focussed on the subject of migrating birds coping with environmental conditions. Birds in flight depend largely on atmospheric conditions. The question is, how do they deal with the wide variation. In addition, birds migrating from central Europe to the African Savannas are confronted

with three major barriers: the Alps, the Mediterranean Sea, and the Sahara. The question is, whether evolution has favoured risk reduction, resulting in migratory flights more or less circumventing the high risk areas, or, whether the main trend was time or energy minimization, leading to barrier-crossing over the shortest routes.

Various methods, including ringing, moon-watching, infrared and radar observations have provided a comprehensive picture of bird migration in the area of the Alps. Most migrants, approaching the Alps with directions around 230°, fly along the Alps. The relatively small proportion of nocturnal migrants crossing the Alps consists mainly of birds arriving from far north. These migrants have considerable fat stores, long and pointed wings, fly at high speed, and avoid climbing to high altitudes. They, therefore, follow the large valleys between the main ranges of the Alps. In the western Mediterranean two streams of migrants converge towards the Iberian Peninsula: 1) the main stream approaches from NE, partly continuing across the sea, but to a large extent being diverted towards the land-bridge; 2) a secondary stream passes through northern Italy and along the French Riviera on an E - W axis shifting towards Iberia along the Mediterranean coasts. In the eastern Mediterranean circumstantial evidence indicates a similar convergence of migrants from eastern Europe and western Asia, leading to a considerable concentration of nocturnal migration in southern Israel, where the birds have to cope with desert or semi-desert conditions.

Many thousands of single bird tracks allow the study of migratory behaviour and of responses to specific situations under a wide variety of atmospheric and topographical conditions.

Aankondiging nieuwe integrale wadvogeltelling, nieuwtjes Waddengebied

Ben Koks (Sovon)

In de internationale Waddenzee wordt sinds 1990 een gecoördineerde telling van broedvogels ter hand genomen. Onder de vlag van het Common Wadden Sea Secretariat te Willemshaven worden in de vier deelgebieden (Denemarken, Sleeswijk-Holstein, Nedersaksen en Nederland) door een grote groep vrijwilligers en een aantal betaalde krachten gegevens over een aantal karakteristieke soorten verzameld. In Nederland worden deze werkzaamheden onder de vlag van Sovon uitgevoerd. De inspanningen worden gelijkelijk over de

vrijwilligers, beheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Landschappen) verdeeld.

De systematiek bestaat uit het jaarlijks inventariseren van vaste proefvakken en het één keer in de vijf jaar vlakdekkend karteren van alle relevante habitattypen in de gehele internationale Waddenzee. In 1991 en 1996 is deze klus tussen Den Helder en Esbjerg met verve opgepakt en dit najaar is het rapport over het voorbij integrale jaar verschenen. In 2001 staat de derde integrale kartering voor de boeg en om de waarnemers op te peppen, is in dit verhaal een bloemlezing gegeven waarbij de gegevens uit 1996 in het kort de revue passeerden.

Na een afwezigheid van bijna een eeuw blijkt de Aalscholver de Waddenzee te hebben heroverd. In het Nederlandse deel zijn momenteel 4 kolonies te vinden. Een soort die de laatste jaren fors in de belangstelling staat is de Eider. Deze lastig te inventariseren soort neemt net als de Scholekster in aantal af. Bij de Scholekster is het boeiend te constateren dat de trend in de Nederlandse Waddenzee afwijkt van die in de Duits/Deense Waddenzee. Het ligt voor de hand een verband met de mechanische schelpdierenvisserij te veronderstellen. Een exoot die we in ons land tegenwoordig uitsluitend als doortrekker tegenkomen is de Lachstern. Met name in het gebied benoorden de Elbe komt deze meeuwachtige stern nog als broedvogel voor, maar de kans is groot dat de reproductie te mager is om de laatste vogels van de NW-Europese populatie te behouden. De Dwergstern lijkt daarentegen uit een diep dal omhoog te klauteren en beschermingswerk op bijvoorbeeld Texel lijkt zijn vruchten af te werpen. Minder rooskleurig gaat het met zowel de Blauwe Kiekendief als de Velduil. Vooral de situatie op het voormalige bolwerk Ameland is ronduit zorgwekkend te noemen.

Natuurontwikkeling Gelderse Poort

Twan Teunissen (VWG Nijmegen e.o.)

De Gelderse Poort is het gebied dat ligt tussen de steden Arnhem, Nijmegen en Emmerich/Kleve en vormt de top van de Rijndelta. Globaal bestaat de Gelderse Poort uit drie delen: het binnendijkse laagdynamische Rijnstrangengebied, de Ooypolder met de Waaluitwaarden en het kleinschalige cultuurlandschap van de Düffelt. In de Gelderse Poort wordt in het Rijnstrangengebied en in de uitwaarden natuurontwikkeling uitgevoerd. Gestreefd wordt naar meer complete, zelfregulerende natuurgebieden. Andere doelen zijn verlaging van hoog water in de rivieren en voorziening van delf-

stoffen (klei, zand en grind). In de praktijk betekent dit dat landbouw in de meeste uiterwaarden verdwijnt en grote delen van uiterwaarden afgegraven worden. Als gevolg hiervan ontstaat een meer dynamisch milieu onder invloed van de rivier. Voor flora en fauna heeft de natuurontwikkeling grote gevolgen. Door de ontwikkeling van meer natuurlijke rivieroeveren en lagere uiterwaarden ontstaan er meer pioniervegetaties. Op minder dynamische plekken komen moerassen en oobossen tot ontwikkeling. Op hogere uiterwaarden ontstaan droge graslanden afgewisseld met struweel en hardhout-oobos. In de laagdynamische binnendijkse terreinen zullen ook rietmoerassen ontstaan. In een aantal bekade uiterwaarden blijft de landbouw aanwezig, maar er wordt gestreefd naar een meer natuurgerichte landbouw.

De Pechora-delta in Rusland: vogels van een onbedorven ecosysteem

Mennobart van Eerden (RIZA)

Resultaten zijn besproken van vijf jaar samenwerking tussen RIZA, het Russische Institute of Biology in Syktyvkar en het Ecological Committee in Nar'yan Mar. Het onderzoek betreft het gebied van de delta van de rivier Pechora; de grootste naar het noorden afwaterende rivier in het Europese deel van Rusland. In dit verhaal is bijzondere aandacht gegeven aan de positie van de vogels in het gebied. Achtergrond voor de Nederlandse belangstelling voor het gebied begon doordat bekend werd dat een groot aantal van de in Nederland en West-Europa overwinterende watervogels in het gebied broeden. Er is dus sprake, via de vogels, van een directe band tussen de toestand van het watersysteem in Rusland en dat in Nederland. Door de fysisch-geografische eigenschappen van rivier en deltasysteem te vergelijken, werd duidelijk dat er meer overeenkomsten moesten zijn tussen de Rijndelta en die van de Pechora. De nagenoeg ongestoorde situatie waarin de Pechora delta zich bevindt was daarom een extra reden het ecosysteem van water en land beter te willen leren kennen. De achterliggende gedachte daarbij was de mogelijke toepassing van kennis uit het referentiegebied bij het ecologisch herstel van watersystemen in Nederland. In vergelijking met andere rivierstelsels valt op dat in hydrografische zin de Pechora geheel niet gereguleerd is. Van zijn oorsprong in de Oeral tot aan de monding in de Barentsz Zee zijn geen dammen, stuwen, polders en dijken te vinden. In Europa tegenwoordig een bij-

zondere situatie die vanuit de optiek van natuurbehoud uniek is, maar ook vanuit oogpunt van potentiële bron van kennis van watersystemen van groot belang is.

In de studie, waaraan door ongeveer twintig auteurs vanuit de beide landen is gewerkt, wordt een beeld geschetst van de ecologie van water- en landsystemen in de delta. Van plankton tot zoogdieren, van bedreigingen bovenstrooms tot lokale problematiek is gepoogd een integrale basisbeschrijving van het systeem te maken. Daarbij is steeds de benadering gevolgd de drie hoofdlandschappen (rivierdal, stuwwal complex en kustvlakte) als leidraad te gebruiken bij de beschrijvingen. In vergelijking met de Nederlandse situatie is duidelijk geworden hoe belangrijk de waterkwaliteit is voor het voorkomen van aquatische organismen. Bepaalde groepen kieuwpootkreeftjes bijvoorbeeld zijn in Nederland uitgestorven vanwege het ontbreken van het juiste leefklimaat in het water door toedoen van de mens. Ze spelen een duidelijke rol in de voedselketen voor vissen en watervogels. Daarnaast is duidelijk geworden hoe complexe landschappen en watersystemen van betekenis zijn als leefgebied voor met name vogels en zoogdieren. Voor het formuleren van randvoorwaarden voor habitatcompleetheid, trofiegraad en succesvol ecologisch herstel in Nederland is deze kennis van grote betekenis. Aan de hand van beelden uit het gebied is een overzicht gegeven hoe het landschap en de daarin levende vogels eruit zien. Met name de watervogels stonden daarbij centraal omdat zij de grootste waarde vanuit het internationale natuurbehoud vertegenwoordigen. Maar ook de steltlopers, zangvogels en roofvogels zijn aan bod gekomen. Doordat het gebied geen wegen kent, moest het vervoer door de lucht gebeuren. Door expedities te houden in het studiegebied vanuit een basiskamp was het mogelijk de benodigde gegevens te verzamelen.

De basis die nu voorligt is goed bruikbaar voor het formuleren van een beheersplan nu een groot deel van het gebied de status van beschermd natuurgebied heeft gekregen. Ook dient het als startpunt om toekomstig werk in deze regio te formuleren. Het is duidelijk dat de Pechora delta één van de belangrijke schakels is in de keten van wetlands die Nederland en Rusland verbindt.

Hoe overleven 'onze vogels' in een veranderend klimaat?

Bruno Ens (Alterra)

Sinds de jaren tachtig is er sprake van een toename in de gemiddelde temperatuur op aarde. De bewijzen worden steeds sterker dat een deel van deze toename het directe gevolg is van door de mens veroorzaakt uitstoot van broeikasgassen. Het lijkt uitermate onwaarschijnlijk dat deze klimaatverandering kan worden gestopt: 1) de wereldbevolking blijft gestaag groeien; 2) de huidige uitstoot van broeikasgassen wordt grotendeels veroorzaakt door de inwoners van het rijke westen, die op een enkele uitzondering na niet bereid lijken ook maar het kleinste stukje economische welvaart in te leveren; 3) het is overduidelijk dat het gros van de aanzienlijk minder welvarende wereldburgers niet zal willen achterblijven. Hoewel de mens dus de eerste diersoort op aarde is die het denkvermogen heeft om zijn populatiegroei te stoppen voordat alle groeimogelijkheden zijn uitgeput, is er weinig hoop dat het uiteindelijke patroon zal verschillen van minder intelligente diersoorten die eerder de aarde 'veroverden' en het aangezicht van die aarde daarmee ingrijpend veranderden. Hoe snel alles zal gaan en wat er precies gaat gebeuren hangt natuurlijk af van de precieze omvang van de mondiale politieke onmacht, de daadwerkelijke groei van de wereldbevolking, eventuele technologische vernieuwingen en een groot aantal andere moeilijk in te schatten factoren. Overigens is het goed te beseffen dat een toename van het broeikas-effect niet betekent dat het automatisch overal warmer wordt. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk dat de warme golfstroom stilvalt, met als gevolg dat er elke winter in Nederland een elfstedentocht gereden zou kunnen worden. Analyse van door de British Trust for Ornithology (BTO, het Britse voorbeeld van Sovon) verzamelde tijdreeksen laat zien hoe vogels de afgelopen decennia hebben gereageerd op een verhoging van de temperatuur in de lente: Zwartkoppen keren steeds eerder terug naar het broedgebied en Staartmezen beginnen eerder met broeden bijvoorbeeld. De vogels hebben hun antwoord klaar en dat was ook wel te verwachten. De vogelsoorten die nu leven hebben een groot aantal ijstijden en interglacialen overleefd. Het verschil in temperatuur tussen glaciaal en interglaciaal is vele graden Celsius en het verschil in zeeniveau bedraagt al gauw 100 meter. Het kleine beetje klimaatverandering dat tot nu toe is opgetreden valt daarbij in het niet. Toch zijn er wel de-

gelijk problemen. Ten eerste zou de klimaatverandering wel eens sneller kunnen gaan dan ooit tevoren. Zo mogelijk nog belangrijker is dat dit het eerste interglaciaal is waarbij de mens een groot deel van het aardoppervlak in gebruik heeft genomen ten koste van de leefruimte van tal van vogels en andere dieren. Om een voorbeeld te noemen. Nederland is in de loop van twee millennia veranderd van een majestueuze rivierdelta vol moerassen en meanderende rivieren in een land van aangehakte polders, asfaltwegen en betonconstructies. Zonder dijken zou de helft van Nederland nu onder water liggen en het is zo goed als zeker dat bij een sterk versnelde zeespiegelstijging de wadplaten van de Waddenzee permanent onder water zullen verdwijnen. Als gevolg van de dijken zullen elders geen nieuwe wadplaten kunnen ontstaan. Tegelijkertijd zullen de veelal hoognoordelijke broedgebieden van de steltlopers naar het noorden opschuiven en uiteindelijk in de poolzee verdwijnen (alleen Groenland wordt misschien weer groen). Midas Dekkers heeft ooit de vraag gesteld: "Mist u de Dodo?". Als u op weg naar huis het gaspedaal nog eens lekker indrukt, kunt u daaraan toevoegen: zullen mijn achterkleinkinderen de Kanoet missen?

Tom den Boer en Eduard Osieck, Vogelbescherming Nederland, Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist

Bruno Bruderer, Swiss Ornithological Institute, CH-6204 Sempach

Mennobart van Eerden en Ruurd Noordhuis, Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling, Postbus 17, 8200 AA Lelystad

Bruno Ens, Alterra, Postbus 167, 1790 AD Den Burg Texel

Ben Koks en Jan Willem Vergeer, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen

Twan Teunissen, VWG Nijmegen e.o., Willemsweg 116, 6531 DN Nijmegen